

je ukotvljeno mnogo stvari: Lenjinove teze još iz 1902., pa koncepcija unošenja klasne svijesti izvana, organizacija profesionalnih revolucionara, centralistički principi, kolektivna spoznaja, ambivalentan odnos prema savjetima, proljeće 1921. kad je u krvi ugušen kronštatski ustanak i osuđena radnička opozicija na Deseatom kongresu. Nakon Lenjina, kao nastavak i produbljenje iste koncepcije marksizma, determinističke, teleološke, koncepcije proleterske klasne svijesti, autor navodi Lukacsa. Partija (koja je uvijek u pravu) jest zajednički nazivnik teorijskih postavki koje nalazimo kod oba mislioca u njihovim problematiziranjima društva, svijesti, države, diktature proletarijata, politike i ekonomije. Kao »drugu stranu« imamo prigovor Rose Luxemburg Lenjinu i T. Bottomore-a Lukacsu. Spontanost, političke slobode i inicijativa samih masa nasuprot centralizmu, monolitnosti, koncepciji »cilia koji opravdava sredstvo«, te dvije strane govore o povijesno dalekosežnom sukobu. Orwellijansko-Koestlerovska vizija, slika ostvarenja lenjinističke paradigme, kako je autor vidi, (a onda, slijedeći Kolakovskog, i barem dio Marxove paradigme), još je potkrijepljena s jedne strane Nietzscheom i s druge Hanom Arendt. Kritika metafizike uma i prikaz opsesivnosti deducirajućeg mišljenja u ideologijama, služe autoru kao ilustracija krajnjih konzekvenci jedne pozicije. Prateći u povijesti težnje i tendencije moguće je uočiti strukturu nasuprot pokretu, sistem partija nasuprot sistemu savjeta. Od sankilota i jakobinaca, do mase u Kronštatu i boljševika, sistem predstavnštva je gušio sistem akcije i participacije, partije su gušile savjete (osim kada im nije bilo potrebno)

(str. 132). Povezavši ovakav teorijski okvir sa rezultatima istraživanja, Arzenšek, oslanjajući se i na Županova, dobija u našoj stvarnosti dualizam socijalističke demokracije i diktature proletarijata, decentralizaciju i demokratski centralizam, samoupravljanje i jednopartijski sistem. Autor smatra da je prevladavanje moguće samo kroz sve veću autonomiju sindikata i Socijalističkog saveza, potaknutu od strane socijalnog pokreta.

Benjamin Perasović

Veljko Rus i Vladimir Arzenšek

RAD KAO SUDBINA I KAO SLOBODA

Sveučilišna naklada Liber, Zagreb
1984; 499 str.

Bogato područje izučavanja sociologije rada do danas je, u mnogo čemu već iscrpljeno različitim istraživanjima i pokušajima rješavanja pojedinih problema rada. Sigurno je međutim da samo bogatstvo područja stvarnih i mogućih problema za izučavanja ljudskog rada, i pored velike iscrpljenosti, ostavlja mnogo mogućih kombinacija interpretacije već istraženog, sintetičkih sagledavanja pravaca i pojedinih autora, osvjetljavanje dosadašnjih problema iz drugih aspekata kao i na genezu pojedinih problema u njihovom razvoju te tendencije u kretanju rada kao šire ljudske aktivnosti u uvjetima suvremenog društva. Naravno, to još uvijek ne znači da se ne bi našlo i koje neistraženo ili nedovoljno objašnjeno polje rada, ako ne po vrsti istraživanja, onda barem po rezultatima do kojih istraživači dolaze.

U uvjetima kada je potpuna originalnost nemoguća ali kao što je prethodno rečeno, mogućnost plodnih interpretacija, sinteza i rasprava otvorena uz mogućnost pojedinačnih vlastitih istraživanja, od izvanredne zanimljivosti i značaja bit će knjiga dvojice vrlo uglednih i afirmiranih istraživača s područja sociologije rada, Veljka Rusa i Vladimira Arzenška, izašla pod zvučnim, upečatljivim i simboličnim imenom **Rad kao sudbina i kao sloboda**. Po naslovu bi se, bez mnogo dvoumljenja a još pogotovo zamjenom riječi sudbina sa nužnost, moglo zaključiti da inspiracija potječe od Marxove postavke o odnosu rada kao prinude i rada kao slobodne djelatnosti a pogotovo o prijelazu iz »carstva nužnosti u carstvo slobode«. Podnaslov **Podjela i alijenacija rada** koji još konkretnije određuje tematiku a pogotovo aspekte koje knjiga ističe, dio je već tradicionalne marksističke teorije, posebno sociološkog i filozofskog kategorijalnog aparata. Pogrešno bi bilo istaći da je zbog prirode ovih vanjskih obilježja knjiga usmjerena isključivo na usko shvaćenu marksističku sociologiju rada ili, što bi zbog nekakvog suprotstavljanja sadašnjem razvoju ove znanstvene discipline ispalo sigurno suviše ideologizirano s negativnim nabojima — kritiku sociologije rada. Očito je da kritika, prvenstveno usmjerena na porijeklo i osnovne korisnike ove discipline dobrim dijelom vezane za management kao i šire gledano etablirane društvene institucije, ne bi mogla biti potpuni razlog za diskvalifikaciju mnogobrojnih vrijednih rezultata istraživanja. Još je diskutabilnije kad bi se porijeklo i mjesto nastanka sociologije rada vezalo za društveno-ekonomski sistem tj. za

kapitalizam i nasuprot tome tražio pokušaj zasnivanja nekakve znanosti o radu vezane i primjenjivane samo za socijalističke društvene odnose.

Dok bi prvi pristup završio sigurno u kritičarskoj destruktivnoj klimi naciji mnoštva onoga što je pozitivno, drugi bi, i pored veće konstruktivnosti i aplikativnosti zaoblženjem jedne čitave tradicije, znanja i zajedničkih puteva za rješavanje problema u stvari, vjerojatno zaobišao vitalne probleme rada uopće. Nasuprot tome, autori će problematiku tretirati otvoreno kroz različite pristupe u teoriji i istraživanjima, ukazujući na univerzalnu prirodu i probleme rada i u kapitalizmu i u socijalizmu. Ne polazeći od iluzije da se uspostavljanjem jednog novog društveno-ekonomskog sistema ne moraju nužno uspostaviti i njemu potpuno imanentni, očekivani odnosi, Rus i Arzenšek su se opredijelili za probleme ljudskog rada uopće i to kroz dva značajna aspekta. Prvi se odnosi na alijenaciju rada i to sagledanu kroz »antropozofska razmišljanja o radu i oko koje se ukrštaju koplja najrazličitijih marksističkih i nemarksističkih škola«. Drugi se odnosi na podjelu rada; autori ističu da je ona »s jedne strane najuže povezana s alijenacijom — bilo da je uvjetuje, bilo da slijedi iz nje — a s druge je strane ishodište za razumijevanje organizacije rada i za razumijevanje socijalnih struktura koje se nadovezuju na organizaciju rada.« (Predgovor, str. 5 i 6).

Kompleksnost materije ograničila je tretiranje rada pretežno na ova dva aspekta pa čak i reduciranje prezentirane građe unutar datih aspekata. Međutim to ih nije udaljilo od analize na više nivoa gdje se podjela rada i alijenacija tretiraju i s

mikro i makro aspekata kao i ukazivanja na pojedinačne rezultate istraživanja ali i globalnih društvenih tendencija. Nisu ni izbjegnute vrijednosti i filozofijske preokupacije i opredjeljenja pa samim tim vrijednosni sudovi i znanstvena neutralnost nisu postali opsesija autora za čistom znanstvene istine, savjesti i ugleda. Uvođenjem vrijednosnog stajništa nije dakle odbačena niti znanstvenost i stručnost s jedne strane, niti idejnost i angažiranost s druge strane, već je prije svega izbjegnuta lažna »partijnost«, dnevno politički pragmatizam i povlađivanje vladajućim parolama i dogmama. Stoga će autori jasno naglasiti »da smo cjelokupnu problematiku tretirali s posve određenog kuta gledanja — oslobođenja rada i emancipacije radništva«. Prije nego što će prijeći na dio o podjeli rada, autori u Uvodu konstatiraju da neće poći od opće definicije rada, jer mnoštvo fenotipova teško nalazi zajednički nazivnik za genotipske definicije. Užu definiciju rada uspješno su supstituirali sa nekoliko genotipskih određenja rada iz Marxovih postavki i istraživanja i kroz tretman rada kao: procesa humanizacije prirode i naturalizacije čovjeka, proizvodnje oruđa za rad, racionalne i svrhovite djelatnosti, materijalne i ekonomske aktivnosti usmjerene prema izradi dobara, generičke čovjekove aktivnosti i praksisa kao slobodne stvaralačke aktivnosti.

Iz navedenih genotipskih određenja rada očito je da prevladavaju dva momenta rada, prvi stvaralački, antropološki i potencijalni (odnosno kao negacija postojećih odnosa ekonomske nužde i najamnog rada) i drugi kao teleološki, ekonomistički i tehnicistički, sagledan kroz proizvođan rad koji kapitalu donosi profit,

racionalan po ciljevima, stvaran jer ga takvim određuju vladajući odnosi u društvu. Protivurječno prilaženje radu kao i njegovu dvojnu prirodu autori pozitivno ocjenjuju u tom smislu što se time različita shvaćanja i škole, pogotovo one koje se nazivaju ili pretendiraju da budu marksističke, konfrontiraju i borbom mišljenja izbijaju mjesto dogmatičkim postavkama te prilaženju izvornim iako i ponekad kontradiktornim tretiranjima marksističke misli uz njeno stvaralačko razvijanje. Autori suprotstavljaju dva glavna smjera marksističke misli posljednjih pedesetak godina: a) antropološki i b) strukturalistički smjer. Antropološki smjer, predstavljen tipičnim predstavnicima humanističke orijentacije (Praxis, Frankfurtska škola), naglašava ulogu rada kao praxisa, stvaralačke djelatnosti, neekonomski karakter koji treba postati izvor čovjekovog samorazvitka, potvrđivanja i potrebe za samorealizacijom vlastite aktivnosti. Rad koji se svodi na puku proizvodnju materijalnih dobara zbog zgrtanja bogatstva i profita s jedne i eksploataciju i najamni rad s druge strane gdje je ljudska jedinka degradirana, vodi nužno u alijenaciju i reifikaciju. Nasuprot tome strukturalistički smjer (posebno njegovi noviji francuski predstavnici) ne ističe rad kao praxis i generičku suštinu čovjekovog odnosa spram svijetu, već prije svega kao logikom kapitala određenu proizvodnu aktivnost.

Praxisu koji ima kritičkorevolucionarnu dimenziju i transcendiraju postojeći sklop odnosa i struktura a pokušaje za ozbiljenjem ove dimenzije nalazi u promjeni postojećih odnosa i pokretu kao nosiocu, suprotstavlja se proizvodnja kao organizacija i skup postojećih odnosa i in-

stitucija koji su etablirani, teže očuvanju i učvršćenju, stabilnosti a ne narušavanju, utemeljena na koordinaciji i profesionalnom radu. Mogu li se takvom objektivnom karakteru djelovanja sistema i institucija suprotstaviti subjektivne snage, ideje i težnje za radikalnim promjenama? Ili je to utopističko, idealističko i voluntarističko, bez perspektive da se subjektivnim postavljanjem ljudskih potreba i aspiracija uspješno suprotstavlja racionalnom, zakonitošću determiniranom i provjerenom u smislu funkcionalnosti i na efikasnosti objektivnom djelovanju sistema? I sam je Marx bio u dilemi razmišljajući o teškoćama razjašnjenja i o pokušaju teorijskog i empirijskog pristupa ovom problemu. Dok je u ranom razdoblju (Ekonomsko-filozofski manuskripti) polazio više od alijenacije, njenih uzroka i posljedica suprotstavljajući proizvodnju kao otuđeni rad i praxis kao stvaralačko i samodjelatnu stranu ljudske jedinice ukazujući na smisao antropološke emancipacije, u kasnijem razdoblju dominira strukturalno-funkcionalna analiza cjeline kapitalističkog načina proizvodnje (Kapital), uključujući pri tome i povremeno filozofijske elemente kritike otuđenog rada. Autori zaključuju da je u suvremenom kapitalizmu problem slobodnog vremena samo privremeno riješen »smanjenjem hiperprodukcije te povećanjem javne i privatne potrošnje uspostavljanjem ravnoteže«, ali na drugoj strani »Keynesove mjere nisu riješile problem otuđenog rada, samo su povećale potrošnju i slobodno vrijeme« (str. 13). Nestajanje protestantske etike ali porast hedonizma s daljnjim predbacivanjima autora da »kejnjesijanstvo nije riješilo problem kreativnosti rada, jer je sačuvalo staru tradicionalnu organizaciju koju naziva-

mo tejlORIZAM odnosno fordizam« zaista čine u ovoj inače izvanredno i lucidno pisanoj i strukturiranoj knjizi, neprimjerene zaključke. Keynes i kejnjesijanstvo vezani za jednu preciziranu i bitno novu koncepciju ekonomske politike i upravljanja privredom zaista ne bi trebali biti optuženi za ono što je djelomično uspjelo neoklasičnoj organizacijskoj teoriji i praksi a čije je ograničene domete i eventualne neuspjehe uspješno konstatirala ako ne i praktično razriješila — teorija socijalne moći. Jer svijetu znanosti, teorije i istraživanja ne treba predbacivati da nije radikalno riješio problem kada ga istovremeno koče odnosi moći i interesa u svijetu managementa i efikasnosti profita. A još manje područje koje toj tematici u manjoj mjeri tematski odgovara i može snositi krivnju.

U tom sklopu pitanja koja se sama po sebi nameću iz datih društvenih odnosa i struktura te velikim dijelom iz ekspliciranih teza i objašnjenja empirijskih istraživanja, postoji li autonomno područje filozofijskih aspekata rada i otuđenja o kojem ima smisla raspravljati, pogotovo od strane sociologa. Autori su dali najbolji doduš prešutni odgovor u drugom dijelu knjige u eksplicaciji teza i razmatranja o Marxovom shvaćanju antropologije kao i ostalih marksističkih filozofa poput Marcusea, Fromma, Schaffa, suprotstavljajući teze Marxa i Durkheima o otuđenju i anomiji. Interesantno je da su nakon filozofskih teorijski usmjerenih preciznih eksplicacija prikazana empirijska istraživanja otuđenja i to od teorijskih eksplicacija Seama koje bi trebale poslužiti za istraživanja, do njegovih empirijskih izvještaja. Slijede još istraživanja stranih autora poput Rottera, Dorothy Meier, Wendel Bell, Olsona, Templetona,

Srolea, Mc Dilla te Millera i Blaunera, a posebno treba istaći Mauricea Zeitlina koji je 1962. izvršio specifično istraživanje na Kubi o stavovima prema radu prije i poslije revolucije. Istraživanja izvedena u kapitalističkim zemljama Zapada odnose se najčešće na tematski definirana i razgraničena područja i provjere posebno o nemoći, anomiji i otuđenju rada sa čestim statusnim varijablama (dohodak, zanimanje, klasa, etnička skupina) i prema ovoj podjeli uglavnom različito percipiraju, djeluju i ispoljavaju doživljeno u ova tri vida. Ovo posljednje izvršeno u uvjetima novonastalog društveno-ekonomskog uređenja (socijalizam) ukazuje da je stanovište prema radu intervenirajuća varijabla u psihološkom procesu u kojem se oblikuju politička stanovišta radnika. Odatle proizlazi da je »ukidanje otuđenja« zbog karaktera društvenih promjena (revolucija) utjecalo na formiranje pozitivnog stanovšta prema radu većine radnika a pogotovo onih kojima su to ranije bile ideje.

Usprkos često citiranim dijelovima Marxovih djela a pogotovo iz »Bijede filozofije«, proizlazi da se radi o konceptu tehnološkog determinizma, pogotovo iz fragmenta o vrsti sredstava za rad i načinu proizvodnje, a ponegdje se zastupaju i teze o indeterminizmu. Autori ističu da iza svega »stoji društveni mehanizam, konkretnije — u našem slučaju — političko-ekonomski determinizam«. Po autorima težnja za povećanjem relativnog viška vrijednosti dominira »kao crna zvijezda stajačica« nad svim oblicima ljudskog rada — nad kooperacijom, manufakturom i strojnom industrijom a samim tim i nad njima određenim oblicima podjele rada i tehnike i tehnologije. Stroj dakle nije krivac već ekonomski in-

teresi i ponašanje koje ih određuje. Marx vidi izlaz u traženju veze između zajednice »slobodno udruženih proizvođača« pod svjesno utvrđenom »planskom kontrolom« kako proizvodnje tako i razmjene kroz ukidanje rubne proizvodnje i ukidanje razlika između fizičkog i umnog rada. Autori su ovu posljednju postavku nadopunili još zahtjevima za ukidanjem razlike između repetitivnog i kreativnog rada te razlike između ideativnog i egzekutivnog rada. Ovo je između ostaloga i očita kritika tradicionalne tejlorsističke organizacije rada koja se na žalost i dalje neometano uvodi u Jugoslaviji i time direktno ugrožava samoupravljanje kroz jedan od najvažnijih aspekata — humanizaciju rada. Nije međutim potpuno jasno zašto autori pored ovog ističu drugi negativni aspekt, pojavljivanje razlika u složenosti i težini rada a samim tim razlike u dohodima i moći (ovo posljednje više zbog naplaćenog hijerarhijskog upravljanja). Čini se da iz prethodnog dolazi u prvi plan pitanje koliko se nasuprot tehničkom determinizmu suprotstavljaju socijalni determinizmi. Od pedesetih godina, uvođenjem različitih oblika podjele rada u istu tehnologiju pa do indeterminizama političke prirode gdje se istom tehnologijom ostvaruju različiti ciljevi u okviru datih sistema, ovi pravci postaju aktualni i dominantni.

Svakako najšira i najkompleksnija istraživanja tehnologije potječu od J. Woodward, dosada među najrazrađenijima u svijetu po broju varijabli. Izučavanja tehnološke kompleksnosti i socijalnog sistema obuhvaćaju veze između tipova tehnologije (komadna, serijska i procesna) i broja hijerarhijskih nivoa, raspona kontrole, međuljudskih odnosa, stupnja formalizacije, fleksibilnosti i

odnosa između vodstva i stručnjaka. Analiza socijalnih odnosa na sva tri nivoa proizvodnje pojavljuje se u funkciji potrebe da bi se pokazalo, na primjer, kakve su razlike između komadne i serijske proizvodnje. U Sloveniji su izvršena slična istraživanja, doduše manjeg obima, koja ukazuju na priličnu neovisnost socijalnog sistema od tehnologije a pogotovo se to odražavalo kod hijerarhijskih nivoa. U svijetu gotovo uvijek s porastom tehnološke kompleksnosti raste i broj hijerarhijskih nivoa. U komadnoj proizvodnji su u većini slučajeva međuljudski odnosi bolji, fleksibilnija je tehnologija a odnosi između stručnjaka i vodstva povoljniji te manji stupanj formalizacije. Otprilike u ovom se pravcu nastavlja istraživanja samo s nekad različitim tehnologijama i djelatnostima. Slijede prikazi rezultata do kojih su došli Hage, Aiken, Pugh, Child, Blau, Thompson, Whisler i drugi.

Pored niza empirijskih istraživanja pokušalo se i s uvođenjem eksperimentalnih socio-tehničkih sistema. Počeci od Tavistock instituta, preko Herbstovog teorijskog formuliranja teze da tvornice ne mogu biti mrtvi sistemi, mehanički konstruirani, nego živi sistemi koji se mogu planirati, mijenjati i ostvarivati primjerenu okolinu datim ciljevima, u brzo su doživjeli nastavak praktičnim promjenama u konkretnim organizacijama. Primjer Mannovog rješavanja organizacijske strukture u automatiziranoj elektrani uz uvođenje veće odgovornosti i za druge međufaze u radu od strane svih skupina uz povećano zadovoljstvo na radu, između ostalog i zbog ukidanja radnih mjesta majstora, govori za sebe. Drugi često isticali primjer švedskog Volvoa odnosno njegovog pogona u Kalmaru gdje je umjesto

klasčne vrpce uveden rad po skupinama koje se unutar sebe mogu dogovarati a zatim preciziranim zadacima same kroz izvršenje davati ritam radnog procesa, raspored zadataka i drugo u obliku tzv. autonomnih radnih grupa poučan je primjer. Uz nešto veću autorovu kritičnost, ove grupe su okvalificirane kao poluautonomne za koje smatraju da se neće moći dugo održati (stvarnost to na žalost i potvrđuje). Nadovezujući se na Thorsrudov koncept radnih grupa koji je i eksperimentalno provjeren a sadrži i podjelu rada, komuniciranje, koordiniranje rada i suradnje s drugim skupinama prevladavajući tradicionalnu hijerarhijsku sa matričnom organizacijom, autori smatraju da bi ovaj koncept organiziranja bio čak znatno primjereniji uvjetima samoupravljanja nego uvjetima gdje je nastao.

Na probleme tehničke podjele rada nadovezuju se dalje problemi i aspekti društvene podjele rada (drugi aspekti). Pretežno je naglašena uloga profesionalne diferencijacije, profesionalnog statusa, morala i djelovanja, stručnog autoriteta, profesionalne kontrole, specijalizacije rada, odnosa organizacijske uloge i profesionalne karijere i drugo. Posebno je značajna uloga i razvojni put stručnjaka koji bi trebalo odvajati od profesionalne karijere vezane za hijerarhijski položaj. Otuda proizlazi i problem odnosa birokracije i tehnokracije sagledan sa stanovišta hijerarhijskog autoriteta, birokratskih pravila i kontrole te lojalnosti takvom sistemu, umjesto da se problemi rješavaju autoritetom znanja, »minimalnom racionalnošću« umjesto potpune »racionalnosti« te na kolegijalnoj kontroli suradnika u kojoj će članovi organizacije sami oblikovati svoje uloge a umjesto profesio-

nalne karijere pojedinaca usklađivati interese svih zaposlenih. Po autorima bi samoupravne radne organizacije trebale biti samoformirajuće u kojima bi se prevladala protivrječnost između njihove načelne samoupravne prirode i birokratske strukture.

Ukoliko je objektivna strana ova-kva a subjektivna nastojanja barem nekolicine teže drugačijim odnosima, što se onda zbiva sa mišljenjima, stavovima, aspiracijama i položajem većine? Istraživanja koja su autori 1974. (prvo) i 1976. (drugo) te 1977. (treće) izvršili u radnim organizacijama Slovenije, pokazuju da smo još daleko od ideala, da socioprofesionalni položaj najjače utječe na osjećaj otuđenja i moći a najmanje na anomiju. U svijetu je tome najčešći »krivac« socio-ekonomski status. Najmanje su otuđeni članovi vodstva a među radnicima najviše su otuđeni oni koji su štrajkali. Interesantno je da »lijek« u samoupravnim odnosima ne nudi suviše mogućnosti u uvjetima kada samoupravna aktivnost u OUR-ima smanjuje samo osjećaj anomije ali ne i otuđenja i nemoći kod radnika izvršilaca dok se taj osjećaj smanjuje kod vodećih. Na statističke značajnosti, a to i praksa pokazuje, neće se u pogledu poželjnih razlika niti naići kod angažmana u društveno političkim organizacijama, jedino što je kod vodećih ponovo »poželjan« utjecaj (za njih). Nekvalificirani, te polukvalificirani i kvalificirani radnici prednjače u niskoj razini društvene moći čija promjena tek djeluje na samoupravnu aktivnost u zadovoljavajućem pravcu. Pored toga tendencije ka sklonosti prema intragrupnim konfliktima u prosjeku su veće nego prema intergrupnim. Tendencije i aspiracije ka egalitarizmu u raspodjeli i posjedovanju

materijalnih dobara vrlo su izražene. Otpor društvenim promjenama upravo kad je u pitanju egalitarna orijentacija je veći (radnici) nego kod neegalitarne orijentacije (vodeći) pa je ovaj »filozofski« egalitarizam upravo gotovo apsurdna pojava, odnosno »filozofski konzervativizam« kako ga nazivaju autori. Objašnjenja u relativno nižem standardu doduše ne bi potpuno objasnila otuđenje i anomiju ali barem djelomično egalitarizam radnika koji sudjeluju u raspodjeli s nižim osobnim dohodima što je i uzrok ekonomske frustracije i naglašavanju ekstrinzičnih motiva. To je u većoj mjeri objašnjenje zašto se većina ne slaže s nagrađivanjem prema radu kao sistemom motivacije a da pri tome kao protutežu ne stavljaju na intrinzične motive. Na nivou Jugoslavije a pogotovo danas u krizno vrijeme situacija ne može biti povoljnija.

Autori iz istraživanja pored naglašavanja ekonomskih interesa i difuznih vrijednosnih protivrječnosti egalitarističke tendencije ukazuju i na konformizam radnika uvjetovan postojećom podjelom rada, autoritativnošću i neparticipativnošću. Autoritativni sindrom ne pomaže u težnji za društvenim promjenama i progresom ali direktno ublažuje osjećaj otuđenosti i frustracije. Dokaz da su radnici koji su štrajkali više otuđeni nego ostali a manje priznaju i žele autoritativnost, očito nešto ukazuje. Dok egalitarni sindrom ukazuje na nezadovoljene materijalne potrebe dotle autoritativni sindrom ukazuje na historijske »ostatke« svjesti. Prvi sindrom koji bi bio poželjniji na višem stupnju razvoja društva sa visokorazvijenim proizvodnim snagama i radom kao »prvom životnom potrebom«, postaje društveno nepoželjan kad je potreban veći na-

predak diferenciranjem u radu i na-
građivanju a ne samo u stavljanju
spособnosti društvu na raspolaganje,
na žalost ukazuje i na činjenicu da
većina radnika svoj rad doživljava
kao najamni. Drugi sindrom kao da
tu percepciju i čini »prihvatljivom«
i zadržava postojeće odnose. Istraži-
vanja empirijske svijesti radnika u-
kazuju i na suprotnost između nje i
očekivane klasne svijesti. Sve dok
nema totaliteta u društvenoj svijesti
nema ni prevladavanja empirije uno-
šenjem subjektivnog izvana (Lukács).
Dok nekakav »voluntaristički mark-
sizam« kako ističe Sartre izvitoperi
činjenice da bi ih nategnuo u jednom
pravcu, bježanjem od detalja, ne mo-
že se govoriti o promjeni prije nego
to postane ne samo epistemološka
kategorija »lažne svijesti« već »izraz
društvene strukture«. Stoga će i u
posljednjoj rečenici autorova razmi-
šljanja i zaključak biti sažet u mi-
sli: »Apsolutna subjektivnost komu-
nizma definira empirijsku svijest
proletarijata kao najveći problem
komunizma.« (str. 433). Nije li to
razrješenje problema determinizma
povijesno shvaćenog kao nužnog, ne-
zaobilaznog i kao sudbine i slobode
kao nečeg što se bira, svjesno želi
i za to bori i kroz subjektivni napor
ostvaruje, naravno sa uvažavanjem
materijalne osnove društva i njego-
va razvojnog toka.

I na kraju zaključimo da se radi
o izvanredno zanimljivoj i poučnoj
knjizi, stručno pisanoj ali i jedno-
stavnoj i razumljivoj jer upravo su
takve i teme koje sadrži. Sa prete-
žno sociološkim a manje filozofskim
aspektima iako oba ravnopravno i
meritorno obrađeno, ipak ostaje so-
ciološka studija par excellence.

Zlatko Hinšt

Ognjen Čaldarović

URBANA SOCIOLOGIJA: Socijalna
teorija i urbano pitanje.

Globus, biblioteka "Novi svijet", Za-
greb, 1985; 360 str.

Kod nas je urbana sociologija
mlada i nerazvijena struka pa su i
knjige iz tog područja veoma rijetke.
Tome, dakako, doprinosi položaj dru-
štvenih nauka u našem društvu i si-
tuacija izdavačkih kuća.

Školski primjer takve »odiseje«
od rukopisa do korica je upravo knji-
ga dr Ognjena Čaldarovića o kojoj je
u ovom prikazu riječ. Stoga treba po-
hvaliti izdavača što je objavio jednu
knjigu koja neće donijeti profit ali će
poslužiti širenju znanja u ovoj našoj
znanstveno provincijskoj i sve provin-
cijaliziranoj sredini.

O publici

Ako knjiga nije namijenjena naj-
široj publici, tko su onda njeni mogući
čitaoci? S obzirom da se radi o djelu
udžbeničkog karaktera obavezni čitao-
ci bi trebali biti studenti sociologije,
arhitekture, urbanizma i srodnih stru-
ka. Tim više što je brojna literatura
kojom se služio autor, u našoj sre-
dini nedostupna. Zanimljivu informa-
ciju i poticaj na razmišljanje i disku-
siju autor pruža i svojim kolegama.
Potencijalni čitaoci također mogu bi-
ti svi oni koji donose odluke o pro-
storu, posebno urbanom / od politi-
čara, preko stručnjaka do operativa-
ca/, zatim svi oni koji urbanu socio-
logiju pogrešno smatraju »izlječitelji-
com« grada samo ako da pravi re-
cept, pa sve do svih onih koji se pi-
taju šta je to zapravo urbana socio-
logija, tj. sociologija uopće. Naravno
neće svatko na isti način i s istom
pažnjom čitati ovu knjigu.